

Firads, perdunanzas e processiuns cun parada

Ils dis da festa religius sco impurtanta part da la pietad populara

■ Entaifer il catolicissem èn sa sviluppadas numerusas furmas da pietad populara, surtut en connex cun la veneraziun da Maria, dals anghels e dals sotgs. Quellas vegnivan per part pratigadas a moda individuala u en il ravugl famigliar; da l'autra vart ha la pietad populara er dà il colorit local a las numerosas festas ecclesiasticas ch'eran savens colliadas cun processiuns pompusas (e che stattan en il center da questa preschentaziun). Il protestantissem, ch'ha dumandà da recurrer pli ferm a la Sontga Scrittira, ha demussà da l'entschatta ennà ina tenua sceptica envers la pietad populara. En ina dimensiun pli pitschna èn però er sa sviluppadas qua furmas d'expressiun figurativas e ritualas ed atgnadads regiunals.

Firads

Dis da festa solitamain da derivanza ecclesiastica, per part cun ragischs prechristianas. Durant l'entir temp medieval aveva l'uvestg il dretg da fixar ils firads per sia diocesa. A la fin dal 10avel tschientaner èn las canonisaziuns papalas davenadas usanza, permettend a las autoritads ecclesiasticas da controllar meglier ils cults. Confurm a l'intensitat locala u regionala dal cult existivan differents grads e furmas da la veneraziun liturgica respectivamain populara che gievan da la simpla menziun dal sotg fin a processiuns e gieus religius. Als sotgs patruns vegnivan consecrads chapluttas, baselgias ed altars.

Labolizjun dal cult dals sotgs en las plävis refurmadas ha midà radicalmain la vita da mintgadi che vegniva determinada dal chalender liturgic. Il grond dumber da festas dals sotgs ha incità ils refurmatus da celebrar mo anc festas fundadas sin il Nov Testament. Ils lieus catolics han mantegni l'emprim la pratica dal temp medieval tardiv, els han dentant dà dapli paisa als cults existents, oravant tut a quels marians. Ina cesura en il chalender da festas catolicas ha fatg papa Pius V il 1570 cun limitar las festas da sotgs.

En la Veglia Republica procuravan mandats ecclesiastics, catolics e refurmados, sco era tschentaments da firads per ina sanctificaziun severa da la dumengia e dals firads. Quests mandats cuntegnegan generalmain admoniziuns davart il cumpertament public e privat (mandats morals), obligaziuns religiu-

sas, scumonds u prescripcions economicas, els variavan dentant per quai che reguarda la severidad da lur applicaziun e la puniziun en cas da surpassaments. La sanctificaziun da las dumengias e dals firads na vegniva dentant betg adina observada, oravant tut betg dals berniers e dals viturins. Sin appel da las dietas èn alura intervegnidas las vischnancas a moda severa. Ils plevons concedivan per regla dispensaziuns dal repaus da dumengia, per part en accordanza cun las autoritads secularas. Ils statuts da l'Engiadín'ota (anc catolica) dal 1544 fixavan trenta firads ch'eran da respectar sco dumengias (firads cumandads); ils surpassaments ils pli pitschens vegnivan chastiads cun multas da 20 curunas. Suenter la refurmaziun èn restads anc set firads sco era las pregias da la mesemna u da la gieviga, a las qualas avevan da far part almain ina persuna per fie. Il di da la pregia eri scumandà da lavurar e dad ir sin via u a l'ustaria avant e durant la pregia. En la part refurmada dal Grischun rumantsch è la noziun da firads sa limitada successivamain als firads suenter il di da s. Steffan, Bavania, glindesdi da Pasca e Tschuncaisma.

La vischnanca catolica da Vaz ha mantegni ina trentina da firads fin viaden il 20avel tschientaner, autres vischnancas catolicas avevan determinà in dumber sumegliant u perfin in dumber pli aut da firads cumandads (per exemplu Anzainzas), da mez firads (firads levs, per exem-

Benedicziun a chaschun da la processiun da Sontgilcrest (Surcuolm, ca. 1920).

pel ils apostels) e da firads facultatius (dis da devoziun). Tujetsch aveva anc intigns uschenumnads firads perbon, vul dir dis da devoziun per uraziuns spezialas cunter catastrofes e per supplitgar la buntadaivladat divina. Ils firads avevan effects negativs sin il traffic e sin la lavour en las vischnancas e regiuns pariteticas. A Domat per exemplu vegniva il traffic da transit blocà cun ina chadaina dapi il 1654. Vischnancas catolicas stuevan vegnir sviadas durant ils firads, cas cuantari eran ins sfurzà da spetgar fin il proxim lavurdi. Ultra da quai cumplitgavan ils differents chalenders (per part en vigur fin il 1812) anc la situaziun.

Il 1837 aveva Alois de Latour crititgà il grond donn economic chaschunà tras il dumber excessiv da firads en regiuns catolicas, provocond qua tras ina critica vehementa cunter el. Il 1841 ha alura il papa accordà sin dumonda dal Corpus catolic ina reducziun dals passa 50 firads en Surselva.

Ultra dals firads ecclesiastics ha la Díeta determinà anc il 1832 la terza dumengia da settembre sco di da rogaziun federala e dapi il 1993 è il prim d'avust (Festa naziunala) in di liber.

Tenor la lescha federala da fabrica dal 1914 pudevan ils chantuns designar otg firads l'onn che valevan sco dumengias. Questa regulaziun è vegnida surpigliada suenter la Segunda Guerra mundiala en la lescha da lavour ed integrada en las regulaziuns chantunalas davart ils dis da repaus. Il 1911 ha papa Pius X reduci rigurusamain il dumber da firads e suenter il 1960/70 han ulteriurs firads pers lur caratter generalmain valaivel, per exemplu

il di da s. Giusep (19 da mars) u l'Immaculata concepziun (8 da decembre). Entant ch'ils firads han pers plaunsieu lur muntada e lur cuntegn religius, han oravant tut ils dis da Pasca, Tschuncaisma e Nadal survegnì dapli impurtanza sco facturs turistics e kommerzials. Ils firads possibiliteschan fins d'emna prolungadas u vegnan savens utilisads per prender in emna da vacanzas.

Adolf Collenberg

Patrocini

Il term patrocini designescha en la baselgia catolica la protectura tras in patrun (per exemplu s. Peder u s. Antoni) u ina patruna (per exemplu s. Maria u s. Gada), sut la quala vegn messa in'instiuzion (baselgia, ospital e.a.). Sche baselgias èn consecradas ad in misteri da la cardientscha (per exemplu a la s. Trinitat, a la s. Crusch, al Cor da Jesus, al s. Spiert), celebrescha la plaiv, enstagl dal patrocini, ina festa titulara. Cun il patrun u la patruna ha ina plaiv ina relaziun tut speziala, oravant tut sch'in martir u in missiunari cristian tempriv è vegnì sepulù en la baselgia respectiva (per exemplu s. Plazi/claustra da Mustér, s. Flurin/Ramosch). Per outras baselgias han las plävis tschernì in patrun ed han deponi sche pussaivel reliquias (restanzas) dad el en la baselgia. Da quella pratica è naschì l'usit da metter l'edifizi da la baselgia e da la plaiv sut la protecziun dad in u da plirs sotgs e da celebrar la festa annuala dal sotg u da la sotga a moda particulara – la famusa «perdunanza» (dal latin *perdonantia/perdonare, rumantsch perdunar) –, il pli savens cun ina processiun.

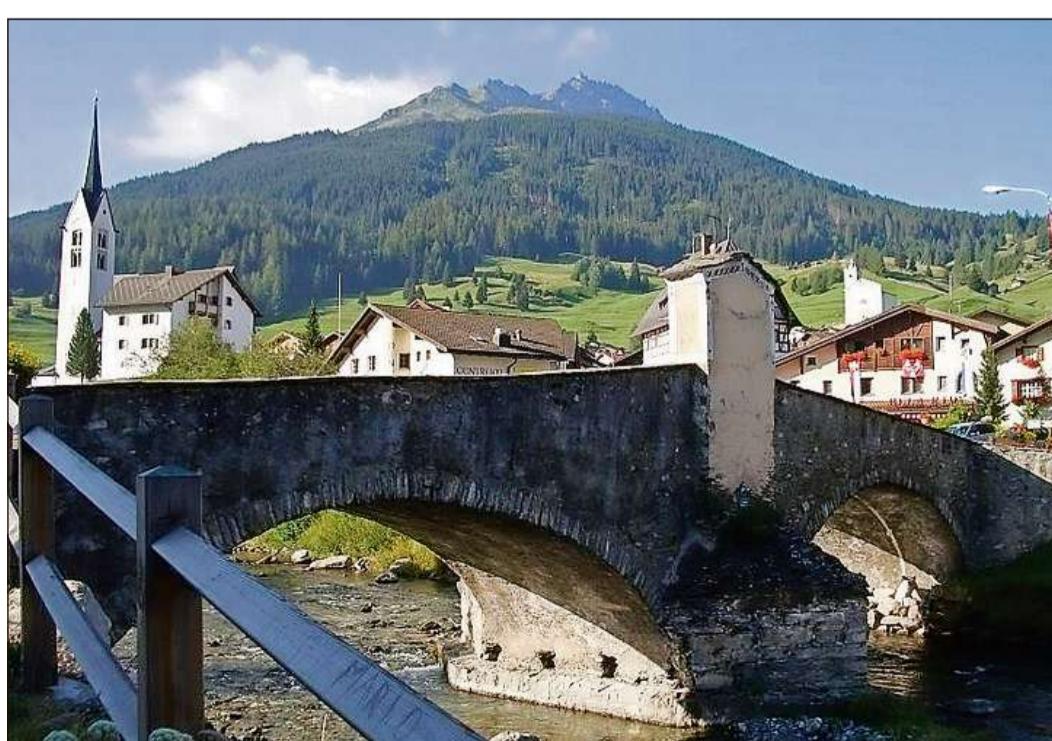
Il patrocini d'ina baselgia po midar, En tscherts temps devi veritabels «sotgs da moda», tenor ils quals numerosas baselgias èn vegnidus numnadas, per exemplu Bistgaun en il 16avel tschientaner e Maria en il 17avel tschientaner. Ils patrocinis ils pli derasads en il Grischun èn Maria, Anna, Antoni, Gieri, Gion Battista, Luregn, Martin e Bistgaun.

Adolf Collenberg

Confraternitads

Associazions da cartents (latin confraternitates) renconuschidas da la baselgia per la tgira dad ovras pietusas voluntarias ed activitads socialas caritativas, attestadas en Svizra dapi il 13avel tschientaner. Las confraternitads laicas, naschidas en Svizra en il rom da la pietad dal pievel, èn sa sviluppadas a moda diversa d'ina regiun a l'autra. Ellas suttastevan al dretg canonic (ecclesiastic). En il temp medieval tardiv existivan a Glion traïs confraternitads, numnadain la confraternitad da Nossadonna, quella da s. Giatgen e quella da la Sontga Crusch. A partir dal 14avel tschientaner ha existi a Cuira ina confraternitad da S. Nicolai. Il 1465 èn attestadas las confraternitads dals chalgers, dals cuntschaders e dals mazlers ch'en probablaman las antecessuras da las mastergnanzas. Cun la refurmaziun èn svanidas las confraternitads en las pravendas evanglicas.

En las regiuns catolicas han ellas pu spè cuntanschì suenter ina crisa in'auto fluriziu en il temp baroc. Cuminalvel a tuttas confraternitads catolicas era l'obligaziun da manar ina vita exemplarica. Il papa Clemens VIII aveva ordinà elllas, te-

En il Grischun Central ha surtut Savognin enconuschi ina lunga tradiziun da confraternitads.

nor il dretg canonic, tras la bulla «Quae cumque» (1604) ed impegnà a lur finima religius. Las confraternitads e cumpagnias da caracter religius e scolastic, oravant tut quellas en las pravendas dal Grischun pastoradas da chaputschins en il 17avel e 18avel tschientaner, èn alura daventadas ina part essenziala da la pietad populara catolica.

Dal 17avel fin il 20avel tschientaner han existi a Cumbel 14 confraternitads respectivamain uniuns da caracter religius. Suagnign era in ulteriur center da confraternitads. Ellas sa numnavan per regla tenor in misteri da cardientscha, in sotgs u in pensum determinà. L'empriama confraternitad da la ductrina cristiana è attestada il 1629 a Vaz. Quellas da las pravendas pastoradas da chaputschins han suandà l'exempel da Vaz (Sumvigt 1690, Cumbel 1693, Sagogn 1725 e.a.). La confraternitad da S. Rusari è documentada a Vella en il 17avel tschientaner (ella ha procurà per il maletg gigantic da Lepanto) ed a Suagnign dal 1706–1962. Cumbel ha obtegnì il 1659 ina confraternitad dal Sontgissim Num ed il 1660 la confraternitad da Nossadonna Immaculata. A Suagnign ha existi a partir dal 1655 la confraternitad dal Sontgissim Sacrament cun commembors da l'entir Grischun Central, dal Plaun e da la Surselva. La cumpagnia da S. Franccest repectivamain il Terz Urden da S. Franccest (Terziars), resorti da quella confraternitad, è stada fitg derasada tranter il 17avel e la mesadad dal 20avel tschientaner. A Suagnign è stada activa dal 1715 al 1917 la confraternitad dalla tschinta da Nossadonna da la consolaziun cun commembors da l'entir Grischun catolic e perfin da la Vuclina. Al medem lieu è vegnida fundada il 1723 la confraternitad per ina bona mort.

L'illuminissem e las societads ed associazions naschidas en la seguda mesa dad dal 19avel tschientaner han tschesentà fermemain las confraternitads. En connex cun la restauraziun interna da la baselgia en il 19avel tschientaner han quellas survegnì anc ina giada in'impurtanza pli gronda sco instruments da la pastoraziun (promozion da la vita religiosa tras uraziuns persunalas, devoziuns e processiuns). Confurm a las furmas da pietad dal temp èn vegnidus fundadas ulteriuras confraternitads, per exemplu quella dal Sontgissim Cor de Jesus (1874). Las tentativas da renovar las confraternitads, interpretendidas a la sava dal 20avel tschientaner, han gî mo in pi-tschen success.

Adolf Collenberg

Parada

La parada dals giuvens, il pli savens en unifurma militara e cun arma, manava – e maina per part anc adina – las processiuns a l'occasiun da festas ecclesiasticas catolicas, suandada da las banderas da las uniuns dal vitg. La furma la pli festiva e tradiziunala da quel usit vegn anc tigrada a Domat. En il Puschlav ed il Surses è la parada vegnida remplazzada sut processiun dals chaputschins tras confraternitads. A quellas appartegna probablaman era la Processiun dals confrars, in usit lià a la baselgia e cultivà il Di da las olmas (2 da november) en il Surses. Las confraternitads religius vegnivan cultivadas anc fin a l'entschatta dals onns 1960, oz sa preschentan elllas dentant mo anc a Sur.

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematicas, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istoria grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libraria.